

Literaire historiografie vanuit cultuursociologisch perspectief¹

door

Bart KEUNEN

Knowledge of the socio-historical context of a literary work or genre is not an 'extra' to be kept in the margins of rhetorical analysis. In general, whether one is aware of it or not, such knowledge furnishes the starting point for interpretation itself. (Moretti, 1983: 8)

In 1974 omschreef Erich Köhler het project van de literatuursociologie met een chiasische frase: *jede Literatursoziologie muss historisch, jede Literaturgeschichte muss soziologisch vorgeben.* (Köhler, 1974: 257) Dit postulaat kon in de jaren zestig en zeventig in literatuurwetenschappelijke kringen rekenen op een relatief grote consensus. Althusser en Macherey, Lukàcs en Arnold Hauser, Adorno en Habermas werden door een omvangrijke minderheid van filologen en literatuurhistorici bestudeerd. Een blik op de toenmalige academische bibliotheek leert dat er hypothesen werden ontworpen over de relatie tussen belletrise en ideologie, over de sociale voorwaarden van literaire expressies en over de sociologische fundamenteën van de literaire evolutie. Kortom, men concentreerde zich op 'macro'-problemen van cultuurtheoretische aard. Zulke werken vormden een welkom complement van de historicistische en *geistesgeschichtliche* literatuurgeschiedschrijving en waren bovendien een geduchte concurrent voor de in die jaren eveneens populaire receptie-esthetica.

Twintig jaar later lijkt Köhlers oproep echter niet langer actueel. De literatuurgeschiedschrijving - zeker in de Nederlanden - houdt zich aan een model waarin de reconstructie van literaire codes centraal staat en doet daarbij een beroep op historische gegevens die slechts zelden sociologisch worden geïnterpreteerd. Wanneer Ibsch en Fokkema stellen dat de literatuurgeschiedschrijving sinds de jaren tachtig weer in de belangstelling staat, dan doelen zij niet zozeer op het historisch-sociologische onderzoek, maar veeleer op een historiografie die zich strikt houdt aan

1. Met dank aan Prof. Dr. Raymond Vervliet, Jürgen Pieters en Bart Eeckhout.

de grenzen van het literaire veld. (Fokkema/Ibsch, 1992: 65) Van de drie historische verklaringsmodellen die Ibsch en Fokkema eerder in *Het modernisme in de Europese letterkunde* (1984) voorstelden, zijn vooral het epistemologische en het esthetische model erg in trek. Veranderingen in de literaire wereld worden bij voorkeur verklaard als het resultaat van nieuwe semantische universa of als een reeks normdoorbrekingsstrategieën. Het derde historiografische model dat beide auteurs onderscheiden, een historische methode waarin de literaire dynamiek wordt opgevat als het product van veranderende sociale dragers, wordt slechts in de marge toegepast. In dit model - zij noemen het een antropologisch model - ligt de nadruk op de socioculturele aspecten van een literaire stroming. In de jaren zeventig werd het vanuit een Marxiaans perspectief vaak impliciet gehanteerd, maar sindsdien verloor de 'externalistische' historiografie heel wat van haar prestige. Men kan om die reden stellen dat Köhlers vrome wens om enkel nog sociologisch relevante literatuurgeschiedenis te schrijven, ten dele een illusie is gebleken. De literaire historiografie lijkt sinds de vroege jaren tachtig te lijden aan sociologiemoeheid.

Niettemin bestaan er in de actuele literatuurwetenschap enkele afwijkende projecten die ingaan tegen die tendens. De algemene en vergelijkende literatuurwetenschap kent sinds het begin van de jaren negentig een marginale, maar zeer levendige bloei van sociohistorische benaderingswijzen. De meest in het oog springende op dit moment is het *New Historicism* (cf. Veesper, 1994), een historiografische methode die reeds anderhalf decennium operatief is, maar die in de Nederlanden pas recentelijk kan rekenen op een brede belangstelling. Opvallend bij de exponenten van die methodologische strekking (S. Greenblatt, L. Montrose, H.A. Veesper) is hun belangstelling voor zowel historische als voor cultuursociologische analyses. Sommigen onder hen verkiezen overigens nadrukkelijk de benaming *poetics of culture*. Een andere exponent van de sociaalhistorische tegenbeweging zijn de Britse en Amerikaanse vertegenwoordigers van de zogenaamde 'cultural studies' (S. Hall, T. Bennett, A. Easthope, A. Sinfield, L. Grossberg, V.B. Leitch, J. Frow). De wenselijkheid van een sociologische benadering van cultuur is bij hen expliciet aan de orde. In een recent programmatisch werk van Easthope - *Literary into Cultural Studies* (1991) - wordt gewag gemaakt van een nieuw paradigma dat het oudere literaire studieobject wil integreren in een bredere probleemstelling van cultuursociologische aard. Uit het theoretische apparaat van die stroming blijkt bovendien dat de

beoogde paradigmawissel de draad weer opneemt bij het oudere literatuursociologische project. De werken die onder het label *Cultural Studies* verschijnen, introduceren immers neomarxistische concepten. Ook *New Historicist* Greenblatt is zulke begrippen zeer genegen. Onder meer de categorie 'culturele hegemonie' van Gramsci wordt aangewend om literaire fenomenen in een socio-historisch perspectief te plaatsen. Naast deze twee impliciete erfenamen van de literatuursociologie, vormen de navolgers van de institutionele benadering een derde - en ditmaal expliciet literatuursociologische - tendens; onder deze noemer vallen zowel de interactionistisch-institutionele analyse van Bürger (cf. Bürger, 1983) als de (ondertussen veelvuldig gehanteerde) praxiologische methode van Pierre Bourdieu (cf. Bourdieu, 1968 en 1971).

Opmerkelijk bij de drie genoemde onderzoeksstromingen is niet alleen het feit dat zij uitgaan van een historisch en (cultuur)sociologisch perspectief, maar ook dat zij het object van de cultuursociologie op een originele wijze formuleren. Het gaat namelijk om een historiografie die zich baseert op een pragmatische visie op cultuur. Meer bepaald de pragmatiek van de literaire codes, een interpretatiemodel dat Fokkema en Ibsch in 1984 nog onontgonnen terrein noemden (Fokkema, 1984: 36), fungeert als uitgangspunt. Het is die paradigmawissel die ik in het volgende wil aankaarten. Er zal worden gewezen op de nauwe band tussen de vernieuwende tendensen in de hedendaagse cultuursociologie enerzijds en de boven vermelde methodes binnen de literatuurwetenschap anderzijds. Met behulp van een reflexie op dit nieuwe cultuursociologische en literatuurwetenschappelijke paradigma tracht ik een verklaring te geven voor het tanende belang van de (aanvankelijk succesvolle) sociohistorische literatuurbenadering. De huidige allergie ten aanzien van sociologische theorieën kan immers worden verklaard vanuit de hardnekkigheid waarmee de oudere literatuursociologie vasthield aan al te beperkte uitgangspunten. De nieuwe wind die door het literatuursociologische onderzoeksveld waait, lijkt daartegen een goede remedie.

DIVERGERENDE ONDERZOEKSWEGEN IN DE LITERAATUUR- EN CULTUURSOCIOLOGIE.

De literatuursocioloog kan zich momenteel oriënteren volgens twee sociaalwetenschappelijke referentiekaders. De keuze voor

één van beide sociologische paradigma's impliceert dat men kiest voor een specifieke definitie van het studieobject 'cultuur'. Het oudere (en nog steeds vigerende) paradigma opereert in het spoor van Durkheim, Mannheim en het Amerikaanse functionalisme en beschouwt cultuur als de ideële component van het sociale gebeuren, als de realisatie van normen en waardesystemen.² Het nieuwere paradigma, dat zich onder meer laat inspireren door het antropologische pionierswerk van Clifford Geertz of Pierre Bourdieu, concentreert zich op de pragmatische aspecten van culturele activiteiten.³ Geertz heeft vanuit zijn visie op cultureel gedrag het cultuurtheoretisch project als volgt geformuleerd:

the effort to construct an independent science of what Kenneth Burke has called 'symbolic action' (...) Aside from a few more venturesome (and largely programmatic) linguists - a Worf or a Sapir - the question of how symbols symbolize, how they function to mediate meanings has simply been bypassed. (Geertz, 1973: 280)

Geertz' visie op culturele symbolen staat haaks op de literatuursociologie uit de jaren zestig en zeventig, een discipline die vrijwel uitsluitend uitging van epistemische studieobjecten en die zich bij voorkeur concentreerde op de waarden, normen en geloofsovertuigingen van sociale groepen. De voornaamste referentiepunten waren immers het Durkheimiaanse cultuurconcept (meer bepaald de idee van het *conscience collective*) en de kennisociologie van Mannheim.⁴ Literaire cultuur beschouwde men op basis van zulke uitgangspunten als het resultaat van een ideële activiteit en de literaire praktijk typeerde men door te verwijzen naar de gehanteerde normatieve idealen of de gevelde waardeoordelen. Goldmanns basishypothese bijvoorbeeld getuigt van een duidelijke Durkheimiaanse invloed: betekenisstructuren rela-

2. Onder bedendaagse sociologen bestaat een opvallende eensgezindheid over de betekenis van de uitdrukking 'cultuur'. De gecanoniseerde sociologische visie gaat terug op het naoorlogse werk van Amerikaanse functionalisten als R.K. Merton en niet in het minst T. Parsons. In de lijn van E. Durkheim's opvattingen over het 'collectieve bewustzijn' benadrukten zij vooral de dwingende inhoud en het waardenaspect van gedeelde opvattingen. Volgens vele toonaangevende sociologische handboeken en inleidingen verwijst het begrip 'cultuur' dan ook naar het 'min of meer samenhangende geheel van voorstellingen, opvattingen en normen', 'het geheel van opvattingen omtrent hetgeen is en hetgeen behoort'. (Laermans, 1992: 21)

3. Voor een grondige vergelijking van de methodologie van Geertz en Bourdieu: zie Barnard, 1990: 62 e.v.

4. De kritiek van pragmatisch of interactionistisch georiënteerde literatuursociologen - Peter Bürger bijvoorbeeld - richt zich vaak op de erfenamen van Mannheim. *Soweit sich aus der Mannheimschen Wissenssoziologie ein kunstsoziologischer Ansatz ableiten lässt, geht es dabei um eine "In-Beziehung-Setzung der geistig-systematischen Standorte zu den sozialen Standorten". Zwecklos lassen sich weltanschauliche Positionen bestimmten sozialen Standorten zuordnen. (...) Eine solche um den Begriff der Weltanschauung zentrierte Kunstsoziologie ist jedoch in mehrfacher Hinsicht problematisch.* (Bürger, 1978: 39)

teert hij aan de structuur van groepsspecifieke wereldbeelden, om hen vervolgens te verbinden met de stratificaties in de sociale werkelijkheid. Het genetische structuralisme vooronderstelt met andere woorden het bestaan van een cultureel substraat, een collectief bewustzijn dat de literaire productie impliciet beïnvloedt. Dit uitgangspunt heeft belangrijke consequenties voor de literaire historiografie. De literatuurgeschiedenis, zo stelt Goldmann, loopt parallel met het ontwikkelingsproces van het kapitalisme en meer bepaald met de ontwikkelingen binnen het groepsspecifieke wereldbeeld van de burgerij. In principe is het niet uitgesloten dat Goldmanns werkwijze vruchten afwerpt. Bepaalde relaties tussen literatuur en samenleving kan men wel degelijk beschouwen als een interactie tussen de vigerende waardesystemen en de tekststructuur. Problematisch is echter het feit dat de traditionele literatuursociologie al te selectief omspringt met de beschikbare cultuursociologische onderzoeksgegevens. Cultuursociologische reflexie opent immers nog andere en voor sommige problemen adequatere mogelijkheden. Lukàcs, Goldmann, Zima en Jameson - om enkel de belangrijkste 'klassieke' literatuursociologen te noemen - maken zich schuldig aan de kortzichtigheid die ook de (door Geertz bekritiseerde) cultuursociologie kenmerkt. Om die reden lijkt het aangewezen om in de literatuursociologie te zoeken naar een paradigma dat nauwer aansluit bij de nieuwere inzichten in de cultuurtheorie.⁵

Een recent cultuursociologisch overzichtswerk stelt vast dat de cultuursociologische opties de laatste jaren grondig gewijzigd zijn: *in recent years the movement has been away from the focus on values, toward culture as expressive symbols* (J. Hall, 1993: 218) Die verschuiving heeft te maken met een meer materialistisch-pragmatische definitie van culturele activiteiten. Een van de grote vragen uit de sociologische traditie - de vraag of sociale groepen handelen uit materiële interesse of op basis van ideële bekommernissen (cf. J.Hall, 1993: 224) - wordt door de klassieke cultuursociologie resoluut en eenzijdig beantwoord met een idealistische stelling-

5. De epistemische visie op culturele praktijken wordt door sommige van de hedendaagse cultuursociologen gewaardeerd. Zo is het volgens Crane zinvol om cultuur als een onderscheiden sfeer te beschouwen om de coherentie van een bepaalde sociale groep te beschrijven. Wanneer men het (religieuze, ethische, metafysische, epistemologische) waardenpatroon van een gemeenschap wil onderzoeken, is het van belang zich te concentreren op de expliciete waardeoordelen in die cultuur. (Crane, 1994: 3) In die zin hebben de analyses van Goldmann en Lukàcs een blijvende waarde. In andere situaties echter acht Crane het noodzakelijk om culturele interactie te beschouwen als een component van een bredere sociale interactie.

name, namelijk de these dat sociale goepen en hun waardesystemen reeds zouden bestaan voordat ze de sociale arena betreden. Daarbij wordt cultuur opgevat als *het geheel van beschrijvingen die samenlevingen tot hun beschikking hebben om de gemeenschappelijke ervaringen te begrijpen en te onderzoeken*. (S. Hall, 1980: 45)⁶ Verdedigers van het nieuwe cultuursociologische paradigma (A. Swidler, D. Crane, J. Hall, S. Hall) kanten zich tegen die stelling en beschouwen haar als een gebrekkige visie op sociale activiteit. Zij verzetten zich tegen de opvatting dat waardesystemen enkel en alleen concipieerbaar zouden zijn als preëxistente, ideële doelstellingen. Die opvatting is immers niet evident, want vaak is de rol van waardesystemen enkel instrumenteel.⁷ Culturele praktijken zijn niet zelden gericht op het bewerken of het verstevigen van een zekere groepsidentiteit.⁸ De nieuwere cultuursociologie tracht vanuit een meer pragmatische visie op cultuur aan te tonen dat sociale groepen vaak pas in onderling conflict hun waardesystemen formuleren. De vraag naar de inhoud, naar de semantische structuur van een waardesysteem moet volgens hen dan ook worden vervangen door een onderzoek naar het gebruik van die waardesystemen in de culturele interactie. Men pleit met andere woorden voor een cultuursociologie in de zin van Geertz, een theorie die bestudeert 'hoe symbolen symbolizeren'.⁹ Daarnaast wil men, eveneens in navolging van Geertz, het sociale en het culturele analyseren als onlosmakelijk verbonden aspecten van één en dezelfde praktijkruimte.¹⁰ Dit originele methodologische accent heeft twee interessante implicaties: enerzijds wordt het studie-object 'cultuur' verruimd tot een geheel van verbale en

6. Stuart Hall geeft een interessante weergave van de manier waarop de pioniers van de literatuursociologie (in casu Raymond Williams) cultuur opvatten. Bovendien weet hij de verhouding tussen het kunstbegrip in de traditionele literatuursociologie en dat van de humanistische traditie zeer goed te typeren: *Kunst, die in het vroegere raamwerk een bevoorrechte positie kreeg toebedeeld als toetssteen van de hoogste waarden der beschaving, wordt nu geberdefinieerd als slechts een bijzondere vorm van een algemeen sociaal proces: het geven en nemen van betekenissen en de langzame ontwikkeling van gemeenschappelijke betekenissen - van een gemeenschappelijke cultuur*. (S. Hall, 1980: 45-6) Beide definities van kunst worden sterk bekritiseerd door de literatuur- en cultuursociologie die in mijn uiteenzetting centraal staan.

7. Een explicitering van de instrumentele functie van cultuurproducten vindt men bij Ann Swidler (1986) en bij Leo Apostel (1985).

8. *Culture is always a matter both of what binds together and of what keeps apart. At its most basic, it is a concept that refers to the means of formation and of identification of social groups*. (Frow, 1995: 2)

9. Het is niet toevallig dat symbolisch-interactionistische theorieën overeenkomen met de visie van Geertz. Laatstgenoemde studeerde in Harvard bij Talcott Parsons, de grondlegger van het symbolisch-interactionisme.

10. *Culture is embedded in social structure, in the sense that all social structures convey cultural meanings, rather than being somehow a distinct and separate phenomenon*. (Crane, 1994: 4)

non-verbale expressies en anderzijds wordt er plaats gemaakt voor een nieuwe analyse van talige communicatie, een analyse waarbij teksten worden bestudeerd als articulaties van sociale conflicten.

Indien de pragmatische aspecten van het culturele gedrag worden benadrukt, wordt het mogelijk om ook de *recorded culture* (de materiële cultuur) in het onderzoek te betrekken. Het cultuurtheoretische studieobject is voor de leerlingen van Geertz (en - binnen de continentale traditie - Bourdieu) niet zozeer een systeem van verschillende homogene waardesystemen, maar ook en vooral een verzameling van heterogene expressiemiddelen. Tot een cultuurpatroon behoren zowel praktijken, geloofsovertuigingen, als ook objecten.¹¹ Het onderzoeksobject moet dus worden uitgebreid tot alle mogelijke vormen van interactie. Niet alleen de immateriële, 'talige' communicatie, maar ook de materiële interactie vormt een potentieel onderzoeksobject. Vooral de recentste lichte van symbolisch-interactionisten heeft dit inzicht verder uitgewerkt. Cultuurproducten zoals mythen, literaire teksten, geruchten, subculturele levensstijlen, klassegebonden zeden en gewoonten, rituelen of fetisjen worden er beschouwd als 'expressieve symbolen'. De term 'expressief symbool' maakt duidelijk dat de **act** van het uitdrukken, de expressieve **praktijk**, een centrale plaats inneemt.¹² Om culturele expressies te duiden, zo stellen interactionisten, is het onvoldoende om semantische patronen met elkaar te vergelijken (zoals zo vaak gebeurt in de Marxiaanse sociologie¹³), maar moet men integendeel een heterogeen cultureel veld beschrijven en de sociale strategieën in dit veld nader onderzoeken. In de literatuursociologie creëert die werkwijze nieuwe mogelijkheden. Een culturele activiteit als literatuur, indien men haar tenminste in haar diverse historische verschijningsvormen bekijkt, wordt beoefend door individuen uit heterogene culturele milieus (subculturen). Het is voor een literatuursocioloog dan ook een noodzaak dat hij de literaire act

11. *All real cultures contain diverse, often conflicting symbols, rituals, stories and guides to action* (Swidler, 1986: 277)

12. Geertz' studie van de Balinese hanegevechten (cf. Mukerji, 1992: 239-277) toont hoe men culturele expressies kan interpreteren als componenten van een specifieke culturele praktijk.

13. De reden voor die interesse ligt bij de centrale positie die het Marxiaanse ideologiebegrip inneemt bij deze sociologen. Ideologie wordt immers gedefinieerd als een systeem van waarden en geloofsovertuigingen.

beschouwt als een strategische handeling in een cultuurstrijd tussen heterogene sociale en heterogene literaire groepen.¹⁴

Een tweede implicatie van de materialistisch-pragmatische methodologie betreft niet zozeer de materiële interactie als wel de communicatieve interactie of de omgang met talige betekenisssystemen. Indien men zich concentreert op de conflicten tussen sociale groepen wordt het mogelijk om ook talige expressies te benaderen als strategische activiteiten. Voor dit onderzoek kan men een beroep doen op de *discours*-analyse die in de Franse filosofie werd ontwikkeld. Teksten kan men, in navolging van Foucault en Pêcheux, bestuderen als componenten van een 'discursieve praktijk'. Een discours wordt door Foucault gedefinieerd als een reeks van onderling interagerende teksten. Die teksten, zo stelt hij in *l'Ordre du discours*, worden geproduceerd binnen een genstitutionaliseerde praktijk, zodat ze met de regels en normen van die instituties rekening moeten houden. Opmerkelijk daarbij is dat Foucault teksten en argumenten niet opvat als het resultaat van een individuele act, maar veeleer als een product van een groepsspecifieke strategie. Hij benadrukt daardoor het feit dat cultuur zeer vaak fungeert als een instrument om een groepsidentiteit te bevestigen. Discursanalytici als Foucault hanteren een cultuurconcept dat in grote mate compatibel is met dat van de materialistisch-pragmatische cultuursociologen. Ten eerste stellen zij dat de cultuur van een groep niet zomaar de som is van individuele waardeoordelen. Individuele waardeoordelen komen juist voort uit de symbolensystemen die extern zijn aan het individu. Vereenvoudigend kan men stellen dat aan elke individuele levensstijl een groepsspecifieke levensstijl voorafgaat. Bovendien gaat men ervan uit dat elke groepsidentiteit steeds differentiatie impliceert. Men verwerft pas een positie in een sociaal netwerk op voorwaarde dat men zich kan onderscheiden van andere posities. Voor de literatuurwetenschap en meer bepaald voor de literaire historiografie hebben de inzichten van de discursanalytici verstrekkende gevolgen. Indien men de literaire tekst leest als een component van discursieve conflicten is de onderzoeker immers genoodzaakt de literatuurgeschiedenis op te vatten als een strijdveld van discursieve praktijken. Men wordt gedwongen zich te concentreren op de spanningsverhoudingen tussen hegemonische en subalterne vertogen binnen het literaire veld. Het conflictuele

14. Eén van de eerste literatuursociologische studies waarin die visie systematisch wordt weergegeven is *Les règles de l'art* (Bourdieu, 1992).

karakter van de sociale interactie zorgt er bovendien voor dat men bij de analyse van literaire teksten verschillende en vaak onvermoede betekenislagen op het spoor komt.

De visie op 'sociale conflicten' die men terugvindt bij symbolisch-interactionisten en discoursanalytici toont duidelijk dat de cultuurstudie een nieuwe richting is ingeslagen. Op basis van de nieuwe inzichten kan men diepgewortelde vooroordelen vermijden. Indien men immers stelt dat sociale conflicten zich doorzetten in de culturele sfeer, verliest die laatste haar oude aura van pacificator. In de traditionele sociologie, net als in de klassieke literatuurstudie, worden cultuur en samenleving methodisch gescheiden. Daardoor slaagt men erin cultuurproducten op te vatten als het resultaat van een verzoenende praktijk die de sociale conflicten overstijgt. Wanneer men daarentegen cultuur opvat als een netwerk van (groepsspecifieke en op materiële handelingen gebaseerde) praktijken, dan opteert de onderzoeker voor een nieuwe opvatting over de relatie tussen cultuur en samenleving. Centraal in die visie staat, zoals bleek, de stelling dat cultuur steeds ingebed is in een sociale structuur, dat culturele waarden pas betekenis krijgen in en doorheen sociale interactiepatronen.

LITERATUURSOCIOLOGIE VOLGENS HET NIEUWE PARADIGMA

De tendensen in de cultuurtheorie die ik tot nog toe besprak, beperken zich niet tot de sociologische discipline. Ook de literatuursociologie evolueerde in de jaren tachtig in de richting van een nieuw paradigma. Literatuursociologen voltrokken de ommekeer aanvankelijk door zich te concentreren op de institutionele aspecten van het literaire gebeuren. (cf. Joostens, 1990: 8 e.v.) Zo groeide op het einde van de jaren zeventig in het spoor van Peter Bürger het besef dat de literatuursociologie externe criteria miste: Bürger verweet zijn voorgangers dat zij zich eenzijdig toespitsten op de kennissociologische problematiek - de vraag naar de relatie tussen wereldbeeld en sociale structuur - en dat zij de vraag naar de maatschappelijke functie van literatuur uit het oog verloren. (Bürger, 1978: 39) Bürger zelf concentreerde zich op stellingen van Weber. Hoewel bij Weber de relatie tussen wereldbeeld en sociale structuur eveneens een belangrijk thema vormt, ziet hij - in tegenstelling tot literatuursociologen als Goldmann - het probleem ruimer. Zo stelt hij in zijn studie over de protestantse ethiek de vraag naar de functie van een religieus gefundeerde mo-

raal voor de maatschappelijke ontwikkeling. Op basis van zulke reflexies ging Bürger zelf zijn 'institutionele' kunstsociologie ontwikkelen en kwam hij tot inzichten die verwant zijn met de - eveneens door Weber beïnvloede - interactionistische cultuursociologie.

De belangrijkste literatuursociologische vernieuwer en tevens één van de pioniers het nieuwe cultuursociologische paradigma is Pierre Bourdieu. Bourdieus analyses bevestigen de visie op culturele conflicten die zo typisch is voor de huidige Angelsaksische cultuursociologie.¹⁵ Voor hem is een cultuurproduct in de eerste plaats een strategisch object; het wordt ingezet om materiële belangen te realiseren, om een bepaalde sociale identiteit te bevestigen en tegelijk om zich af te zetten tegen een concurrerende identiteit. In enkele vroege studies over literatuur (Bourdieu, 1966 en 1971) en ook in zijn recente literatuursociologische magnum opus (Bourdieu, 1992) toont Bourdieu aan dat een cultuurproduct niet alleen een boodschap wil overbrengen, maar dat het ook een sociale betekenis heeft, nl. het bevestigen van deze of gene sociale positie. Het nieuwe paradigma dat Bourdieu voorstelt, onderzoekt niet langer de manier waarop de waardesystemen zich uitdrukken in cultuurproducten, maar wil daarentegen begrijpen hoe culturele klassen (en hun waardesystemen) gelijktijdig met de culturele actie tot stand komen. Volgens Bourdieu wordt het artistieke subject bepaald door de opvoeding en opleiding die in een samenleving gangbaar zijn. Een literator leert bijvoorbeeld hoe hij zich moet aanpassen aan de dominante discursen en aan de vigerende beoordelingscriteria. Hij schikt zich naar de stilistische en genologische hiërarchieën die de dominante smaakpatronen bevestigen. Omgekeerd kan hij zich ook toeleggen op stijlen en genres die afwijken van de bestaande hiërarchie.

Bourdieu's praxiologische methode en Bürgers institutionele aanpak zijn rechtstreekse erfgenamen van de literatuursociologische traditie. Zij verrijken de oudere methodes met nieuwe materialistisch-pragmatische inzichten. De twee andere methodes die boven ter sprake kwamen, ontstonden niet uit de traditionele kunst- en literatuursociologie. Het *New Historicism* liet zich inspireren door tendensen in de geschiedeniswetenschap (cf. White en LaCapra), de antropologie (Geertz) en het Gramsciaanse of Althusseriaanse Marxisme; de *Cultural Studies* entten zich enerzijds

15. Bourdieu plaatst zich, net als Bürger en Swidler, in de lijn van Weber-Parsons. Sinds zijn eerste artikels over literatuur en kunst hanteert Bourdieu menig Weberiaans godsdienstsociologisch concept.

op studies uit de twee laatstgenoemde disciplines en anderzijds op gegevens uit de communicatiewetenschap en de jeugdsociologie. Niettemin horen zij thuis in een overzicht van nieuwere literatuursociologische tendensen. In beide stromingen komt het gehanteerde cultuurbegrip immers sterk overeen met het paradigma dat ontwikkeld werd in de recente cultuursociologie.

Uit de werkwijze van het *New Historicism* bijvoorbeeld blijkt duidelijk dat Greenblatt en Montrose een culturele situatie concipiëren als een conflictueel netwerk. Hun centrale bekommernis is de interpretatie van de interacties tussen literaire teksten en het culturele systeem. Teksten kunnen volgens hen gesitueerd worden in een breder spectrum van historisch en cultuursociologisch gedetermineerde discursen en praktijken. De binnen dit onderzoek gangbare definitie van cultuur lijkt dan ook sterk op de boven geponeerde: Renaissance-cultuur wordt bijvoorbeeld opgevat als *a site where occasionally antagonistic institutions sponsored a diverse and perhaps even contradictory assortment of beliefs, codes and customs.* (Cadzow, 1994: 535) Vanuit dit conflicttheoretische cultuurbegrip zullen de historicisten aansluiting zoeken bij neomarxistische cultuurtheorieën. Conform de Gramsciaanse visie op culturele hegemonie zullen zij aanduiden welke literaire acten binnen het culturele systeem orthodox mogen worden genoemd en welke het statuut 'subversief' verdienen. Een tweede teken van verwantschap met het nieuwe paradigma blijkt uit de visie op de literaire act. Men vat de auteur op als het product van externe invloeden, veeleer dan een spontane bron van creativiteit. Ook hier merkt men dat de individuele waardeoordelen hun prioriteit verliezen. Waarden worden opgevat als instrumenten die ten dienste staan van groepsidentiteiten en groepsconflicten.

De *Cultural Studies*-stroming kan men eveneens makkelijk verbinden met het nieuwe cultuurtheoretische paradigma. Het onderzoeksmiddel hier is het concept 'betekenispraktijk' (cf. Belsey, 1989: *signifying practice*), een term die overgenomen werd van de Franse discoursanalyse en die overeenkomt met 'discursieve praktijk'. De 'teksten' die men binnen dit onderzoeksdomein analyseert zijn zeer divers en beslaan zowat het hele culturele veld (films, persartikels, televisieseries, consumptiepraktijken, wereldtentoonstellingen en belletrïe). Die brede interesse ligt aan de basis van een nieuwe visie op literatuurgeschiedenis. Easthope bijvoorbeeld stelt dat het historische onderzoek moet afstappen van de eenzijdige fixatie op de canonieke literatuur en zich moet gaan bezighouden met de relaties tussen verschillende culturele

praktijken. Literaire praktijken kan men volgens hem veel beter begrijpen indien men rekening houdt met de spanningsverhoudingen in het bredere culturele veld.

CULTUURSOCIOLOGIE EN LITERAIRE HISTORIOGRAFIE

Niet alleen literatuursociologen zijn gediend met een grondige cultuurtheoretische reflexie, ook de vergelijkende literatuurwetenschap en meer bepaald het periodiseringsonderzoek kan zijn voordeel doen met het nieuwere cultuursociologische paradigma. De huidige nadruk op semantische en syntactische aspecten van een literaire stroming maakt dit echter onmogelijk. Het onderzoek concentreert zich immers exclusief op de reconstructie van periodecodes. Een literaire code wordt beschouwd als een reeks constante semantische en syntactische selecties die in verwante teksten voorkomt. Vervolgens wordt die code verbonden met een groepsspecifieke code - de periodecode.¹⁶ Pas in tweede instantie wordt die periodecode verbonden met sociohistorische gegevens. Men tracht in de tekst betekenissen te vinden die wijzen op invloeden van buiten het literaire systeem.¹⁷ Het is evident dat die werkwijze - die onder meer door Ibsch wordt verdedigd - een deugdzame en wellicht vruchtbare methode is en dat alleen al het gebruik van een sociohistorisch referentiekader een fundamenteel voordeel oplevert ten opzichte van de immanente tekstanalyses. Niettemin kan men opmerken dat de sociologische inbreng gereduceerd wordt tot 'dienstverlening'. Van de onderzoeker wordt enkel gevraagd dat hij in de tekst de invloed van maatschappelijke waardesystemen opspoor. Daardoor komt men terecht bij een Durkheimiaanse of Mannheimiaanse opvatting inzake culturele inhouden. Alleen de ideële aspecten van de tekst worden aangehouden voor analyse. Het vigerende periodiseringsonderzoek verschilt op dit punt nauwelijks van de oudere *geistesgeschichtliche* opvatting. Weliswaar definiëren de zuivere 'geesteshistorici' de literaire context met behulp van vagere begrippen - *Zeitgeist* (Dilthey) of *unit ideas* (Lovejoy)¹⁸ - maar in feite reduceert men de

16. *De overeenkomsten in de ideoleecten van de individuele auteurs vormen de basis voor de reconstructie van het sociolect.* (Fokkema, 1984: 38)

17. *De relatie tot de buitenliteraire systemen kan door de bestudering van de respectieve subcodes worden gelegd - bijv. de historische, sociologische, filosofische subcodes van een gegeven tijdperk - die men via het semantische materiaal en de ordening van het materiaal binnen een groep van literaire werken op het spoor kan komen.* (Ibsch, 1977: 290)

18. Zie: Mooij, 1981: 80.

context eveneens tot een achtergrond van normatieve idealen en waardesystemen.¹⁹

Een literaire historiografie die vanuit een cultuursociologisch perspectief opereert, gaat anders te werk. De waardesystemen die een tekst aanwendt en de concrete oordelen in een tekst worden niet alleen semantisch en syntactisch bestudeerd, maar ook onderzocht op hun pragmatische betekenis. Vandaar dat de culturele inhoud van de tekst voor de pragmaticus zowel een verzameling geloofsovertuigingen als een reeks articulaties van pragmatische inhouden bevat. De tekst kan nu geconcipieerd worden als een instrument waarmee bepaalde culturele en maatschappelijke identiteiten worden geaffirmeerd. Het is evident dat zulke gegevens het inzicht in cultuurhistorische ontwikkelingen sterk verdiept. Men opent immers het zicht op een ruimere culturele en sociale horizon. Vermits de literaire historiografie nog steeds de pretentie heeft om een belangrijk deel van de cultuurgeschiedenis in kaart te brengen en vermits die pretentie via cultuursociologische reflexies kan worden waargemaakt, mag men verhopen dat de oproep van Erich Köhler tot een sociologisch verantwoorde literatuurgeschiedschrijving door de literatuurwetenschappelijke goegemeente opnieuw ernstig zal worden genomen.

BIBLIOGRAFISCHE GEGEVENS

Apostel, Leo

(1985), *Tools, Systems, Classes and Art Works*, in: A. Balis, L. Aafaard-Mogensen, R. Pinxten, F. Vandamme (eds.), *Art in Culture*, Vol. 2, Communication and Cognition, Gent, pp. 143-209.

Barnard, Henry

(1990), *Bourdieu and Ethnography: Reflexivity, Politics and Praxis*, in: R. Harker, C. Mahar, C. Wilkes (eds.), *An Introduction to the Work of Pierre Bourdieu. The Practice of Theory*, Macmillan, Basingstoke/ London, pp. 58-85.

Belsey, Catherine

(1989), *Critical Practice*, Routledge, London/ New York.

19. Ter nuancering moet worden vermeld dat literatuurhistorici steeds meer belangstelling krijgen voor onderzoek volgens het nieuwere paradigma. Zo stelt Fokkema in een recente publicatie dat *de aandacht voor contextuele problemen heeft geleid tot onderzoek naar culturele conventies, culturele kennis, de rol van emoties, mentaliteit en instituties, en tot gebruikmaking van de onderzoeksresultaten van de psychologie, sociologie, antropologie en cultuurgeschiedenis. Niet de linguïstiek is nu het grote voorbeeld, maar de cognitiewetenschap. Vandaar dat ook in de literatuurwetenschap van een 'cognitive turn' wordt gesproken.* (Fokkema, 1992: 70)

- Bourdieu, Pierre
(1966), *Champ intellectuel et projet créateur*, in: *Les Temps Modernes*, 246, pp. 865-906.
- Bourdieu, Pierre
(1968), *Éléments d'une théorie sociologique de la perception artistique*, in: *Revue internationale des Sciences Sociales*, 4, pp. 640-664.
- Bourdieu, Pierre
(1971), *Le marché des biens symboliques*, in: *L'Année sociologique*, 22, pp. 49-126.
- Bourdieu, Pierre
(1992), *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*, Seuil, Paris.
- Bürger, Peter
(1978), *Einleitung*, in: P. Bürger (Hg.), *Seminar: Literatur- und Kunstsoziologie*, Suhrkamp, Frankfurt a./M., pp. 39-54.
- Bürger, Peter
(1983), *Institution Literatur und Modernisierungsprozess*, in: P. Bürger (Hg.), *Zum Funktionswandel der Literatur*, Suhrkamp, Frankfurt a./M., pp. 9-32.
- Cadzow, Hunter
(1994), *New Historicism*, in: M. Groden, M. Kreiswirth (eds.), *The Johns Hopkins Guide to Literary Theory and Criticism*, Johns Hopkins U.P., Baltimore/ London, pp. 534-539.
- Crane, Diana (ed.)
(1994), *The Sociology of Culture. Emerging Theoretical Perspectives*, Blackwell, Cambridge (Mass.).
- Easthope, Antony
(1991), *Literary into Cultural Studies*, Routledge, London/ New York.
- Fokkema, Douwe, Ibsch, Elrud
(1984), *Het Modernisme in de Europese letterkunde*, Arbeiderspers, Amsterdam.
- Fokkema, Douwe, Ibsch, Elrud
(1992), *Literatuurwetenschap en Cultuuroverdracht*, Coutinho, Muiderberg.
- Foucault, Michel
(1970), *L'ordre du discours*, Gallimard, Paris.
- Frow, John
(1995), *Cultural Studies and Cultural Value*, Clarendon, Oxford.
- Geertz, Clifford
(1973), *Ideology as a Cultural System*, in: T. Eagleton (ed.), *Ideology*, Longman, London, 1994.
- Greenblatt, Stephen
(1990), *Culture*, in: F. Lentricchia, T. McLaughlin (eds.), *Current Literary Terms*, University of Chicago Press, Chicago/ London, pp. 225-232.
- Hall, John R., Neitz, Mary Jo
(1993), *Culture. Sociological Perspectives*, Prentice Hall, New Jersey.
- Hall, Stuart
(1980), *Culturele Studies: twee paradigma's*, in: S. Hall, *Het minimale zelf en andere opstellen*, SUA, Amsterdam, 1991, pp. 43-62.
- Ibsch, Elrud
(1977), *Periodiseren: de historische ordening van literaire teksten*, in: W.J.M. Bronzwaer, D.W. Fokkema, E. Ibsch (red.), *Tekstboek algemene literatuurwetenschap*, Ambo, Baarn, pp. 284-297.
- Joostens, Frank (red.)
(1990), *Het esthetische belang. Nieuwe ontwikkelingen in de literatuursociologie*, Tilburg U.P., Tilburg.

Köhler, Erich

(1974), *Einige Thesen zur Literatursoziologie*, in: *Germanisch-Romanische Monatschrift* N.F., 24, pp. 257-264.

Lacapra, Dominick, Kaplan, Steven (ed.)

(1982), *Modern European Intellectual History. Reappraisals and Perspectives*, Cornell U.P., Ithaca (N.Y.)

Laermans, Rudi

(1992), *In de greep van De Moderne Tijd: modernisering en verzuiling*, Garant, Leuven.

Mooij, J.J.A.

(1981), *Idee en verbeelding. Filosofische aspecten van de literatuurbeschouwing*, Van Gorcum, Assen.

Moretti, Franco

(1983), *Signs Taken as Wonders. Essays in the Sociology of Literary Forms*, Verso, London.

Mukerji, Chandra, Schudson, Michael (eds.)

(1991), *Rethinking Popular Culture. Contemporary perspectives in cultural studies*, University of California Press, Berkeley/ Los Angeles.

Swidler, Ann

(1986), *Culture in Action: Symbols and Strategies*, in: *American Sociological Review*, 51, pp. 273-286.

Veeser, H. Aram (ed.)

(1994), *The New Historicism Reader*, Routledge, London/ New York.

White, Hayden

(1973), *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Johns Hopkins U.P., Baltimore/ London.